

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

*School-to-Work Transition for Higher education students with disabilities
in Serbia, Bosnia & Herzegovina and Montenegro*

**School-to-Work Transition for Higher education students with disabilities
in Serbia, Bosnia & Herzegovina and Montenegro
Trans2Work**

DEV 3.2.	Razvoj Programa stažiranja za student sa invaliditetom
-----------------	---

Prepared by:	UNSA
Contributors	UNSA, UOM, ASD, UoM, UDG, AYDM, UES, HO Partner
Work Package :	WP3
Type:	Radni material/Learning material
Date:	31.01.2017.
Email:	t2w.unsa@gmail.com
Form:	Final

The European Commission support for the production of this publication does not constitute an endorsement of the contents which reflects the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

*School-to-Work Transition for Higher education students with disabilities
in Serbia, Bosnia & Herzegovina and Montenegro*

The TRANS2WORK consortium

No.	Partner Name	Logo
1	University of Macedonia (UOM) – Project Coordinator	
2	Gnosi Anaptixiaki NGO (Gnosi)	
3	University of Maribor, Faculty of Electrical Engineering and Computer Science (UM FERl)	
4	University of Warsaw (UW)	
5	DEKRA Akademie GmbH (DEKRA)	
6	University of Kragujevac (UNIKG)	
7	University of Novi Sad (UNS)	
8	BELGRADE METROPOLITAN UNIVERSITY (BMU)	

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

*School-to-Work Transition for Higher education students with disabilities
in Serbia, Bosnia & Herzegovina and Montenegro*

9	Association of Students with Disabilities in Serbia (ASD)	
10	National Employment Service of Serbia (NES)	
11	Business Association "Unija Čačak 2000" (UNION 2000 Cacak)	
12	University of Montenegro, Faculty for Maritime Studies (UoM)	
13	University of Donja Gorica (UDG)	
14	Association of Youth with Disabilities of Montenegro (AYDM)	
15	EMPLOYMENT AGENCY OF MONTENEGRO (EAM)	
16	University of Sarajevo (UNSA)	
17	University of East Sarajevo (UES)	

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

*School-to-Work Transition for Higher education students with disabilities
in Serbia, Bosnia & Herzegovina and Montenegro*

18	University of Banja Luka (UBL)	
19	Humanitarian Organization Partner (HO partner)	
20	Profil Management Consulting d.o.o (Profil MC d.o.o.)	
21	“PROCOM” d.o.o. za usluge, trgovinu i proizvodnju Gracanica (PROCOM Ltd.)	
22	Balkan Distance Education Network (BADEN)	
23	College of Computer Science and Business Communication eMPIRICA (eMPIRICA)	

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

*School-to-Work Transition for Higher education students with disabilities
in Serbia, Bosnia & Herzegovina and Montenegro*

Abbreviations

Term	Explanation
HEI	Visokoškolske ustanove
SwD	Studenti s invaliditetom
PwD	Osobe s invaliditetom

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

*School-to-Work Transition for Higher education students with disabilities
in Serbia, Bosnia & Herzegovina and Montenegro*

Sadržaj

I. Teorijski pristup

1. Historija programa stažiranja	8
2. Vještine	9
3. Zakonodavni normativni okvir	11
4. Socijalna dimenzija visokog obrazovanja	14
5. Planiranje i značaj podrške studentima s invaliditetom	15
6. Kako djeluju barijere, posebno u obrazovanju i zapošljavanju?	16

II. Analiza potreba studenata s invaliditeta i poslodavaca

19

III. Program stažiranja

21

2. Moduli obuke	26
-----------------	----

IV. Literatura

29

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

*School-to-Work Transition for Higher education students with disabilities
in Serbia, Bosnia & Herzegovina and Montenegro*

I. Teorijski pristup

1. Historija programa stažiranja

Početak studentskih praksi nalazimo u SAD-u početkom 1900-ih (Driscoll, 2006). Historija stažiranja, usko je povezana sa historijom iskustvenog učenja i iskustvenog obrazovanja, programa i inicijativa za povezivanje škola i tržišta rada, programa za razvoj karijere i istraživanja i programa usluga za učenje. Kada govorimo o počecima razvoja studentske prakse, na području Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Srbije (bivše Jugoslavije) organiziranje prakse se javlja 1906. godine na Tehničkom fakultetu u Beogradu. Cilj je bio sticanje praktičnih znanja određenog broja redovnih studenata (Đurović, 2004).

Osim toga, važno je napomenuti da je odnos između ekonomije i obrazovanja u regionu uspostavljen za vrijeme organizovanog usmjerenog obrazovanja sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog stoljeća.¹ Usmjerenost obrazovanje je osmišljeno kao sveobuhvatna reforma školskog sistema. Osnovna ideja reforme je bio da se uspostavi funkcionalan odnos između vrste obrazovanja i zapošljavanja, kao i između obrazovnih aktivnosti i društvenog rada.² Usmjerenost obrazovanje je bilo zasnovano na razmjeni između obrazovnog i proizvodnog sektora, ili "škole i fabrike" (Šušar, 1977). Iako je uvođenje prakse u sistemu formalnog obrazovanja počelo prije više od stoljeća, bez obzira na razvoj različitih modela i praktičnih primjera, možemo reći da u ovom području postoji nedostatak poštovanja i razumijevanja za mlade osoba sa invaliditetom. Osobe s invaliditetom su još uvijek grupa koje sudjeluje u maloj mjeri na stručnim praksama koje su bitne za sticanje radnog iskustva i razvijanje profesionalnih vještina na putu do prvog posla.

U prilog gore navedene izjave potrebno je spomenuti rezultate istraživanja iz 2012. godine dobivenih u okviru projekta "Unapređenje socijalne dimenzije evropskog prostora visokog obrazovanja u jugoistočnoj Evropi", koje je sproveo ASD u saradnji sa partnerskim organizacijama u Srbiji, Crnoj Gori i Makedoniji (bivši Jugoslovenska Republika Makedonija).³ Prema ovoj studiji, kada su u pitanju iskustva ili učešće u studentskim praksama i drugim razvojnim programima, oko 60% ispitanika je odgovorilo da oni nisu imali priliku da učestvuju u studentskim treninzima i drugim razvojnim programima na fakultetima. Gore navedene informacije ukazuju da koristi treninga i

¹ http://www.ibe.unesco.org/National_Reports/Yugoslavia/nr_mf_yu_1975_e.pdf

² http://www.anthroserbia.org/Content/PDF/Articles/bacevic_usmereno_obrazovanje_u_SFRJ.pdf

³ "Advancing the social dimension of European higher education area in Southeast Europe" <http://www.ush.rs/index.php/en/projekti/istrazivanja/34-regionalni-izvestaj-unapredivanje-socijalne-dimenzije-u-jugoistocnoj-evropi.html>

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

*School-to-Work Transition for Higher education students with disabilities
in Serbia, Bosnia & Herzegovina and Montenegro*

programa stažiranja nisu prepoznate među studentima ili ti programi nisu dostupni u pravoj mjeri, posebno za studente s invaliditetom.

2. Vještine

Postoji opšte slaganje da je dobijanje iskustva u struci prije završetka školovanja od ključne važnosti ne samo za laku tranziciju i prilagodbu na radno mjesto, nego i za povećavanje izgleda za zapošljavanje nakon diplomiranja i za napredovanje u karijeri (Calvo, 2011). U tom smislu, institucije visokog obrazovanja bi trebalo da preispitaju granice između visokog obrazovanja i svijeta rada, te da razviju programe u okviru nastavnog plana i programa, kao što je stažiranje, radi sticanja radnog iskustva kao neophodne karike za razvijanje kompetencija studenata za ulazak na tržište rada.

Studentska profesionalna praksa predstavlja oblik obaveznih nastavnih aktivnosti tokom studija, koji uključuje praktičan studentski rad u realnom poslovnom okruženju, kako bi upotpunili teorijska, akademska znanja i uspostavili vezu s praktičnim znanjima i stekli iskustvo potrebno za budući posao (Stock, 2004).

Praktično radno iskustvo koje omogućava primjenu znanja u različitim kontekstima postaje centralna nit nastavnih planova i programa i programa mnogih studija. Ova veza između akademske zajednice i svijeta rada je mnogo cijenjena ne samo od strane poslodavaca, nego i od strane studenata, koji su uvidjeli mnoge prednosti ove prilike koja uključuje poboljšanje njihovih akademskih, profesionalnih i ličnih kompetencija (Calvo, 2011).

Programi studentskih stažiranja prvenstveno imaju za cilj doprinos konačnom profiliranju studenata i provjeru stečenih teorijskih znanja u stvarnom radnom okruženju. Pored ovog osnovnog cilja mogu se identificirati i mnogi drugi koji doprinose boljem pozicioniranju budućih pripravnika, unapređenju nastavnih planova i programa na univerzitetima i uspostavljanju boljih veza između preduzeća i univerziteta, a to su:

- unapređenje praktičnih znanja i vještina studenata,
- provjeru primjenjivosti teoretskog znanja u realnom radnom okruženju
- poboljšanje mogućnosti zapošljavanja za studente nakon diplomiranja,
- olakšavanje prevazilaženja prepreka u prelasku studenata iz akademskog u realni poslovni kontekst,
- unapređenje studijskih programa na univerzitetima kroz aktivnosti, koje se provode kao reakcija na povratne informacije, komentare i sugestije, su definirane u toku realizacije studentske prakse,
- osiguravanje bolje veze između univerziteta i industrije i postizanje dublje saradnje u dijelu koji se odnosi na zajednički rad na edukaciji studenata,
- omogućavanje kvalitetnog planiranja i upravljanja ljudskim resursima preduzeća kroz kontinuirani tok mladih stručnjaka u praksi, i

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

*School-to-Work Transition for Higher education students with disabilities
in Serbia, Bosnia & Herzegovina and Montenegro*

- testiranje vještina i znanja potencijalnih novih stručnjaka, ili pružanje probnog rada kroz provedbu studentskih praksi.⁴

Danas smo suočeni s problemom neusklađenosti između obrazovanja i tržišta rada. Mnogi mladi ljudi su došli iz svijeta formalnog obrazovanja i voljni su da rade, ali im nedostaje ono što je najvažnije poslodavcima - radno iskustvo. Obrazovne institucije same ne mogu proizvesti stručnjake od diplomiranih studenata. Zbog toga poslodavci moraju iskoristiti priliku da čak i tokom formalnog obrazovanja nađu način da se aktivnije uključe u organizaciju stručne prakse.

Organizacija stručne prakse je obostrano korisna, s jedne strane, za ljude bez radnog iskustva, koji tu čine svoje prve korake na tržištu rada, a sa druge strane za poslodavce koji stažiranje mogu koristiti kao jedan od modela zapošljavanja mladih, talentovanih ljudi, ali i kao priliku da rasterete svoje zaposlene od operativnih i manje zahtjevnih poslova. U isto vrijeme, postoji društvena korist jer se stvara kvalitetna buduća radna snaga. Svaka kompanija će prije dati priliku pripravniku na osnovu vještina koje je stekao kao stažista. Poslodavac ne smije zaposliti pripravnika samo na poslovima koji imaju za cilj rasteretiti druge zaposlene.

Obavljanje prakse u kompaniji je vrlo efikasan način privlačenja talentovanih mladih ljudi, ali je i sve teže jer se kompanije žestoko natječu u ovoj oblasti. Organizacija prakse je za kompanije društveno odgovorno poslovanje⁵ jer nije korisno samo za kompanije već i za cijelo društvo u smislu da se mladi ljudi pripremaju da čine atraktivan dio radne snage na tržištu rada.⁶

Značaj organiziranja prakse za studente s invaliditetom potvrđuje i anketa koja je sprovedena u 2016. godini u okviru radnog paketa WP 1, koji je istraživao mišljenje poslodavaca o zapošljavanju osoba s invaliditetom. Istraživanje je obuhvatilo 426 kompanija i malih preduzeća iz Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Srbije, a poslodavci su najčešće za razloge za zapošljavanje osoba s invaliditetom navodili društvenu odgovornost, lojalnost i odgovornost zaposlenih koji imaju invaliditet(e). S druge strane, istraživanje koje je provedeno na 171 studenata s invaliditetom je pokazalo da su studenti nezadovoljni organizacijom prakse na fakultetima, koja često nije prilagođena njima, te iskazali kako oni vide značajan prostor za poboljšanje organizacije stažiranja. Slični nalazi su dobijeni u ranijem istraživanju u Srbiji kojim su se ispitivali diplomci. Naime, rezultati su pokazali da je prosječna ocjena za zastupljenost profesionalne prakse unutar studijskog programa bila oko 2 (na skali od 1 do 5). Praksa studijskog programa procijenjena je sa prosječnom ocjenom 2,35 (na skali od 1 do 5).

⁴ Stručne prakse i stručno osposobljavanje u Republici Srbiji: izazovi sprovođenja i moguće perspektive, Beogradska otvorena škola, 2015.

⁵ <http://www.noois.rs/publikacije/194-polozaj-osoba-sa-invaliditetom-u-republici-srbiji-u-kontekstu-pridruzivanja-evropskoj-uniji>

⁶ Michigan Center for Career and Technical Education, Michigan State University. (1995). A guide to work-based learning programs: Part II—career exposure. East Lansing, MI: Michigan Center for Career and Technical Education, Michigan State University

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

*School-to-Work Transition for Higher education students with disabilities
in Serbia, Bosnia & Herzegovina and Montenegro*

I studija iz 2012. godine, koju je ASD realizirao sa partnerskim organizacijama u tri zemlje, a čiji se dio pitanja odnosio na mobilnost studenata, tretirala je pitanje dostupnosti programa studentske mobilnosti. Stoga, kada su u pitanju informacije o raspoloživosti programa za mobilnost studenata, ispitanici u sve tri zemlje imaju stav da programi mobilnosti studenata ne uzimaju u obzir aspekte fizičke i komunikacijske pristupačnosti za studente s invaliditetom. Ovaj stav nije izražen u Crnoj Gori, gdje je preko 90% studenata s invaliditetom mislilo da programi mobilnosti studenata uzimaju u obzir aspekt dostupnosti. Takvi stavovi studenata s invaliditetom mogu biti posljedica negativnih iskustava studenata s invaliditetom, ali su, u svakom slučaju, posljedica činjenice da studenti s invaliditetom nisu prepoznati u društvu kao ravnopravni učesnici i ta situacija sa studentskom mobilnosti je samo dodatni primjer niskog nivoa svijesti donosioca odluka o nužnosti jednakih uslova za osobe s invaliditetom. Osim toga, kada je u pitanju informiranost o mobilnosti studenata, na osnovu gore navedenih studija, studenti bez i studenti s invaliditetom su u jednakoj mjeri informirani, ali kada je u pitanju ispunjavanje uvjeta za mobilnost studenata, 60% studenata bez invaliditeta i samo 36% studenata s invaliditetom ispunjavaju uvjete.

3. Zakonodavni normativni okvir

Inkluzivno obrazovanje je jedan od ključnih preduvjeta za stvaranje inkluzivnog društva, ili društva koje odgovara na potrebe građana i vodi ostvarivanju osnovnih ljudskih prava i osiguravanju socijalnih i ekonomskih uvjeta za dostojanstven i nezavisan život ljudi iz ugroženih grupa, uključujući i osobe s invaliditetom.

Konvencija UN-a o pravima osoba s invaliditetom⁷ ističe važnost podizanja svijesti o stručnoj spremi i sposobnostima osoba sa invaliditetom, njihovom doprinosu na radnom mjestu i tržištu rada, kao i važnost poticanja na svim nivoima obrazovnog sistema (član 8). Konvencija i dio koji se odnosi na oblast rada i zapošljavanja ukazuje na potrebu da poduzme korake kako bi se stvorili uvjeti i omogućilo osobama s invaliditetom da imaju efektivan pristup općim tehničkim i programima usluga profesionalne orijentacije stručne i kontinuirane obuke, te ohrabriranje mogućnosti zapošljavanja i napredovanja u karijeri (član 27). Navedeni odlomci iz ovog dokumenta jasno pokazuju da Konvencija ukazuje na značaj učešća osoba s invaliditetom i programe dodatne edukacije i prakse.

Stav Evropske unije o obrazovanju osoba s invaliditetom ogleda se u nekim važnim dokumentima evropskih institucija. Važno je spomenuti Povelju Luksemburga⁸, koja je usvojena 1996. godine, a koji ističe glavne ciljeve promocije integracije osoba sa invaliditetom u obrazovnom procesu. Kako je problem nezaposlenosti ogroman teret za razvoj zajednice, razumljiva je

⁷ <https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities.pdf>

⁸ <https://www.european-agency.org/sites/default/files/CHARTER-of-LUXEMBOURG-November-1996.pdf>

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

*School-to-Work Transition for Higher education students with disabilities
in Serbia, Bosnia & Herzegovina and Montenegro*

namjera Komisije da u saradnji sa državama članicama pripremi potrebne strategije i različite akcije koje doprinose borbi za veće zapošljavanje i socijalnu sigurnost. Novi stav prema politici zapošljavanja uveden je Ugovorom iz Amsterdama (2001 / C 80/01). U ovaj dokumentu je definirana nova Evropska strategija za zapošljavanje. Strategija za zapošljavanje ima četiri glavna stuba (Laursen, 2006):

- 1) pristup zapošljavanju,
- 2) preduzeća,
- 3) prilagodljivost i
- 4) načelo jednakih mogućnosti.

Evropski socijalni model invalidnosti naglašava da barijere sprečavaju punu integraciju osoba s invaliditetom u društvu. Ove prepreke moraju biti uklonjene, o čemu govori i akt komisije iz maja 2000. godine, "Ka Evropi bez prepreka za osobe s invaliditetom" (COM (2000) 284 final).⁹ Ovaj dokument je imao značajan utjecaj na razvoj politika i propisa koji uređuju prava osoba s invaliditetom. Pristupačnost i mobilnost se sada ogledaju kroz jednaka prava i slobodu kretanja i pravo da se uključe u društveno okruženje. Bitno je da se osigura uklanjanje i tehničkih i zakonskih prepreka za efektivno učešće osoba s invaliditetom u ekonomiji društva u cjelini. Uklanjanje barijera će osnažiti tu osobu, koja će im onda moć u potpunosti razvijati svoje potencijale.

EQUAL¹⁰ je inicijativa EU čiji je cilj ispitati načine inkluzivnosti i donošenje novih politika u EU te planiranje aktivnosti usmjerenih na tržište rada i tekuću reformu zapošljavanja. Svi projekti su dizajnirani kako bi bili pristupačni osobama s invaliditetom.

Međunarodna organizacija rada (ILO) u 2012. je sprovela istraživanje u državama koje imaju veliki broj mladih ljudi koji su uključeni u neki oblik stručnog osposobljavanja i stručnog osposobljavanja kod poslodavca. Nalazi su pokazali da je stopa nezaposlenosti mladih ljudi u ovim zemljama jedan od najnižih u Evropi (Austrija, Njemačka, Švicarska). Naravno, potrebno je napomenuti da je postojanje institucionalno uređenog sistema organizovanja stručnih praksi u ovim zemljama samo jedna, iako važna mjera u kontekstu javne politike za promociju zapošljavanja mladih.

Prema procjenama Eurofounda iz 2012. godine, trošak ne-sudjelovanje mladih na tržištu rada je u iznosu do 153 milijardi eura, ili 1,2% evropskog BDP-a.¹¹ Ovo istraživanje Eurofonda posljednje tri godine služi kao referentna osnova za izradu svih politika EU u oblasti zapošljavanja mladih. Prema ovoj studiji, za neke članice EU, kao što su Bugarska, Cipar, Grčka, Mađarska, Irska, Italija, Latvija i Poljska, ovi troškovi iznose 2% ili više nacionalnog BDP-a.

⁹ https://ec.europa.eu/commission/2014-2019/thyssen/announcements/keynote-speech-conference-towards-barrier-free-europe-european-disability-card_en

¹⁰ http://ec.europa.eu/employment_social/equal_consolidated/

¹¹ NEETs - Young People not in Employment, Education or Training: Characteristics, Costs and Policy Responses

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

*School-to-Work Transition for Higher education students with disabilities
in Serbia, Bosnia & Herzegovina and Montenegro*

U januaru 2012. godine, na osnovu Strategije EU za mlade¹² Vijeće ministara EU usvojilo je političku smjernicu pod nazivom "Mladi Paket za zapošljavanje" Jedna od akcija iz navedenog dokumenta koja ima za cilj povećanje zapošljivosti mladih je uspostavljanje Evropske alijanse za pripravništvo (EAFA).¹³ Alijansa je osnovana 2013. godine u Leipzigu. EAFA je jedinstvena platforma koja povezuje vlade s ostalim ključnim akterima kao što su kompanije, socijalni partneri, komore, predstavnici stručnog obrazovanja i obuka (VET) te predstavnici mladih.¹⁴ Zajednički cilj je jačanje kvalitete, ponude i imidža pripravničkog staža u Evropi, a odnedavno je i mobilnost pripravničkog postala važna tema. Članovi saveza su i zemlje u procesu pristupanja EU, Albanija, Crna Gora i Turska. Bosna i Hercegovina i Srbija se nisu još uvijek pridružile savezu.

4. Socijalna dimenzija visokog obrazovanja

Socijalna dimenzija visokog obrazovanja predstavlja veliki izazov za evropsku suradnju, jer se razlikuje od zemlje do zemlje. Nisu sve zemlje povezale svoju politiku razvoja socijalne dimenzije i svoju obavezu prema Bolonjskom procesu kroz veće učešće iz socijalno nedovoljno zastupljenih grupa na nivou u kojem populacija studenata u visokom obrazovanju odražava prisutnost u općoj populaciji. Iako se ne spominje u Bolonjskoj deklaraciji iz 1999. godine, socijalna dimenzija je sastavni dio Bolonjskog procesa od prvog ministarskog sastanka praćenja u Pragu 2001. I u narednim najavama, povećava se važnost socijalne dimenzije.

U maju 2005. godine, ministri odgovorni za visoko obrazovanje sastali su se u Bergenu¹⁵ kako bi razgovarali o srednjoročnim dostignućima Bolonjskog procesa. U Bergen Kominikeu, ministri su proširili svoje prioritete za 2007. godinu, koji uključuju:

- jačanje socijalne dimenzije i uklanjanje prepreka za mobilnost i
- stvaranje mogućnosti za fleksibilne puteve učenja u visokom obrazovanju, uključujući procedure za priznavanje prethodnog učenja.

"Socijalna dimenzija Bolonjskog procesa je sastavni dio EHEA i neophodan uslov za atraktivnost i konkurentnost evropskog prostora visokog obrazovanja. Stoga su uloženi napor da visoko obrazovanje bude jednako dostupno svima, i naglašava se potreba za odgovarajućim uslovima za studente tako da oni mogu završiti svoje studije bez prepreka koje se odnose na njihov društveni i ekonomski status. Socijalna dimenzija uključuje mjere da pomogne studentima, a posebno iz socijalno ugroženih grupa, u finansijskim i

¹² http://ec.europa.eu/youth/policy/youth-strategy_en

¹³ <http://www.noois.rs/publikacije/194-polozaj-osoba-sa-invaliditetom-u-republici-srbiji-u-kontekstu-pridruzivanja-evropskoj-uniji>

¹⁴ <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1147&langId=en>

¹⁵ <http://www.ehea.info/cid101762/ministerial-conference-bergen-2005.html>

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

*School-to-Work Transition for Higher education students with disabilities
in Serbia, Bosnia & Herzegovina and Montenegro*

ekonomskim aspektima i pruža im smjernice i savjetovanje kako bi se proširio pristup obrazovanju.¹⁶

Koncept socijalne dimenzije dodatno je razvijen 2007. godine, kada je u Londonu definisan cilj socijalne dimenzije kao "društvene težnje studentskog tijela koja odražava društvene strukture, a njegovo punjenje i punjenje visokog obrazovanja na svim nivoima trebaju činiti predstavnici svih manjinskih grupa u cilju odražavanja raznolikosti stanovništva".

Izveštaj o socijalnoj dimenziji i podaci o mobilnosti prepoznaju da "ne postoji sveobuhvatno istraživanje koje pokriva potrebne aspekte socijalne dimenzije: nisu sve zemlje u Bolonjskom procesu, nema zajedničkog roka za istraživanja, zahtjeve za indikatorima treba uskladiti sa dostupnošću i usporedivošću podataka, statistike iz različitih sektora treba okupiti kako bi se dobila prava slika socijalne dimenzije."¹⁷ Mjere i mehanizmi podrške koji su implementirani a koje žele potaknuti sudjelovanje navedenih grupa nisu pretpostavili mehanizame za praćenje, kao ni sistematsko prikupljanje podataka. Najčešće nacionalne mjere za proširivanje učešća manjinskih skupina su pružanje ciljane finansijske podrške i razvoj alternativnih ruta pristupa i / ili procedure prijema.

Inkluzivno visoko obrazovanje je mehanizam za pružanje jednakih mogućnosti za osobe s invaliditetom u svim aspektima svakodnevnog života - zapošljavanje, lični razvoj, sudjelovanje u lokalnim zajednicama, itd

5. Planiranje i značaj podrške za studente s invaliditetom

Činjenica je da osobe sa invaliditetom imaju iste potrebe kao i osobe bez invaliditeta i da potrebe nisu ono što čini razliku između dvije grupe u društvu. Razlika je uzrokovana barijerama i okolinom, što ograničava mogućnosti za osobe s invaliditetom. Potrebni su različiti oblici podrške kako bi se smanjio uticaj barijera i stvorili uvjeti za ravnopravan status osoba s invaliditetom. Ovo je situacija u sferama društva, kao što su obrazovanje i zapošljavanje. Evropska strategija za osobe s invaliditetom prepoznaje da se svaka šesta osoba u društvu suočava sa nekom vrstom barijere i time spada u kategoriju osoba s invaliditetom. Ovu činjenicu treba imati na umu prilikom planiranja podrške jer zemlje EU prepoznaju potrebu za podršku i pružaju je za skoro 17% populacije. Srbija, Crna Gora i Bosna i Hercegovina u ovoj kategoriji identificiraju 10 - 12% stanovništva što ukazuje da postoji opasnost da se oko 5 - 7% stanovništva nije prepoznalo kao neko ko ima jednake uvjete u društvu. Treba napomenuti da je postotak 5 - 7% u općoj populaciji zapravo gotovo 40% u populaciji osoba s invaliditetom i da je nedostatak podrške za toliko osoba i ugroženih subpopulacija važan pokazatelj nepravednosti

¹⁶ The European Higher Education Area - Achieving the Goals - Communiqué of the

¹⁷ Key issues for the European Higher Education Area – Social Dimension and Mobility. Report from the Bologna Process Working Group on Social Dimension and Data on Mobility of Staff and Students in Participating Countries, p. 10

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

*School-to-Work Transition for Higher education students with disabilities
in Serbia, Bosnia & Herzegovina and Montenegro*

društva. Važno je imati na umu da za dio populacije koji je identificiran kao socijalno ugrožen nema adekvatnih sredstava podrške u tri zemlje koje učestvuju u projektu.

Obrazovanje i zapošljavanje su područja u kojima se mogu vidjeti najjasnije posljedice prepreka sa kojima se suočavaju osobe s invaliditetom u društvu. Tu je i društveni imperativ da se školuju, a kasnije i da imaju posao. Postizanje ovih ciljeva pokazuje uspjeh pojedinca, kada su u pitanju osobe s invaliditetom.

6. Kako djeluju barijere, posebno u obrazovanju i zapošljavanju?

Barijere trajno ograničavaju sposobnost osobe čime se smanjuje sposobnost pojedinca da sudjeluje na tržištu rada. Prevladavanje okolnosti svakodnevnog života za studente s invaliditetom je teže i potrebna je dodatna podrška za sticanje kompetencija koje ih čine konkurentnim na tržištu rada. Sticanje praktičnih vještina pored postignutog akademskog znanja daje svakom studentu s invaliditetom mogućnost sticanja položaja na tržištu rada. Rezultati istraživanja pokazuju da je profesionalna praksa prilika za studente da dobiju bolju perspektivu i da se smanji nedostatak vještina koje nisu savladane u okviru akademskih aktivnosti. Kada je riječ o studentima s invaliditetom, značenje stručnog usavršavanja ima dodatnu vrijednost jer studentu daje mogućnost da unaprijedi svoje znanje u stvarnom radnom okruženju, razvije odgovarajuće stručne ali i međuljudske vještine te prepozna dijelove svog profesionalnog funkcioniranja u kojima bi trebao poduzeti daljnje napore kako bi samostalno ili uz podršku stekao potrebne kvalifikacije. Zbog svega toga, čini se da je uloga mentora, savjetnika za karijeru i smještaj u okolini od presudne važnosti za adekvatan napredak učenika s invaliditetom. Ovo treba imati na umu pri planiranju stručnog usavršavanja studenata s invaliditetom.

Značaj mentora i savjetnika za karijeru u provođenju stručne prakse i razvoja stručnih vještina je u posredovanju između studenta i njegovog prethodnog znanja, te u olakšavanju integracije praktičnih znanja i vještina u sveobuhvatni portfolij studenta kao budućeg stručnjaka. Značaj je isti kada se radi o studentima s invaliditetom, ali doprinos i uticaj ljudi, koji imaju ulogu mentora u procesu sticanja znanja i vještina, je sofisticiraniji i time odgovorniji za profesionalni razvoj studenta s invaliditetom. To je tako jer mentor treba pomoći pri pružanju uvjeta koji će smanjiti negativne uticaje barijera s kojima se osoba u ulozi studenta suočava u svakodnevnom životu. Da bi se profesionalci mogli baviti izazovima koje nameće rad sa studentima s invaliditetom, moraju razviti sposobnosti prepoznavanja barijera. Obično su barijere kategorizirane u tri skupine: fizičke, informativne i socio-psihološke. Ako pogledamo dublje, (moramo imati na umu da su ljudi stvoritelji svega u našem okruženju) možemo zaključiti da je temelj svih prepreka svijest ljudi ili nedostatak svijesti što se uglavnom očituje u predrasudama i stereotipima. Kada je riječ o studentima s invaliditetom, nedostatak svijesti uzrokuje barijere koje ograničavaju mogućnosti pristupa informacijama a to je osnovni proces u sticanju znanja i vještina. Stoga, funkcioniranje svakog studenta ovisi o tome

što mu je dostupno, a dostupnost ovisi o pristupu i odgovarajućoj podršci. Premda su barijere i medicinski uvjeti na neki način klasificirani barem u teškim kategorijama, adekvatna sredstva podrške teško je predvidjeti na temelju informacija koje preuzimamo iz kategorija u kojima je određena osoba klasificirana. Potrebno je poznavati osobu iz sljedećih razloga:

- osobe s istom medicinskom dijagnozom i istim zdravstvenim stanjem uvelike funkcioniraju drugačije;
- ljudi koji se suočavaju sa preprekama znaju najbolje kako ih prevladati;
- ista vrsta podrške često nije prikladna za različite ljude koji se suočavaju s istim tipom prepreka.

Iz svih tih razloga nužno je da ljudi koji su u ulozi mentora i savjetnika za karijeru imaju na umu najmanje dvije stvari:

1. osobe s invaliditetom nemaju posebne i specifične potrebe u odnosu na pojedince iz opće populacije, ali način zadovoljstva potreba je različit,
2. individualni pristup je ključan u planiranju profesionalnog savjetovanja i vježbanja stručnog usavršavanja.

Zaključak je da je od velike važnosti uloga koju imaju mentori i savjetnici za karijeru za studente s invaliditetom kao i za sve ostale studente. Također, moguće je da student s invaliditetom treba neki drugi oblik podrške. Značaj ovog nalaza odražava se i u činjenici da se studenti s invaliditetom na taj način vide kao partneri u cijelom procesu profesionalne prakse i profesionalnog usmjerenja.

Kada je riječ o prilagodbi radnog okruženja i didaktičkog materijala kao dio potpore studentima s invaliditetom u procesu stvaranja jednakih mogućnosti, prvenstveno moramo imati na umu prijedloge studenata s teškoćama u razvoju na odgovarajućim oblicima podrške, a zatim odmah pružiti odgovarajuća sredstva za prevladavanje prepreka.

Najdominantniji aspekti podrške su: a) prilagodba okoline i uklanjanje fizičkih barijera, b) prilagodba literature i didaktičkih materijala, c) korištenje pomoćnih tehnologija i d) zapošljavanje osobnih asistenata.

Prilagodba literature, didaktičkih materijala i upotreba pomoćne tehnologije trebaju biti apsolutno prilagođeni za svakog pojedinog studenta. Na primjer, student sa vizualnom podrškom u kontekstu prilagodbe može čitati literaturu odnosno tekst fonta veličine 18, drugi student može čitati tekst fonta 26, dok je nekom studentu potrebna tekstualna konverzacija u elektronskom formatu kako bi čitao ili uređivao elektronski tekst koristeći govorni software. Međutim, podrška koju je moguće unaprijed planirati odnosi se na uklanjanje arhitektonskih barijera i fizičku prilagodbu prostora ili angažman ličnih asistenata. Pri tome je važno da uklanjanje fizičkih barijera u okruženju treba biti apsolutno funkcionalno i u skladu sa regulativama i standardima. U takvom okruženju osoba u kolicima ili osoba koja ima teškoće sa kretanjem može pristupiti svim važnim tačkama na radnom mjestu.

Angažiranje ličnog asistenta prvenstveno zahtijeva profesionalni pristup. Drugi aspekt preferiranog angažmana je podrška vršnjaka u ulozi ličnog asistenta

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

*School-to-Work Transition for Higher education students with disabilities
in Serbia, Bosnia & Herzegovina and Montenegro*

studentu s invaliditetom. Kada govorimo o ovim oblicima angažmana, poželjno je da postoji period prilagođavanja ličnog asistenta i korisnika i njegovog/njenog funkcionira kako bi podrška bila efikasna.

Nije poželjno da ulogu ličnog asistenta obavlja član obitelji studenta s invaliditetom (naročito roditelj) iz više razloga a najznačajniji su:

- Suzdržavanje studenata s invaliditetom u prisustvu roditelja u situacijama radnog angažmana.
- Veća socijalna distanca i udaljenost vršnjaka što umanjuje mogućnost neformalne interakcije sa studentom s invaliditetom.
- Fokus radnog okruženja na roditelja a ne na studenta odnosno student s invaliditetom bi trebao imati glavnu ulogu u interakciji i ostvarivati komunikaciju sa ljudima iz okruženja a ne roditelj.
- Zaštitnički odnos roditelja i ograničavanje studenta.

Jedina prednost ovog pristupa je bolje razumijevanje funkcioniranja studenta s invaliditetom od strane roditelja ili člana obitelji.

Sa profesionalnim pristupom ličnog asistenta, ova prednost ubrzo gubi na značaju. Naravno, glavni cilj bilo kakve podrške je autonomija osoba s invaliditetom i njihova aktivna participacija u aktivnostima.

Značajan aspekt podrške studentima koji komuniciraju znakovnim jezikom može biti angažman znakovnog tumača. Ova vrsta podrške može biti najskuplja. Alternativa je obuka uposlenika ili manjeg broja uposlenika za primjenu znakovnog jezika, što može biti značajno u angažmanu sljedećeg studenta s invaliditetom koji koristi znakovni jezik kao osnovni vid komunikacije.

Podrška studentima sa mentalnim invaliditetom može biti potencijalno najkompleksniji, ali i sa najmanjim materijalnim troškovima, jer se podrška realizira uz korekciju planiranog angažmana i kreiranje prihvatljivijih oblika dnevnog angažmana što bi trebalo biti urađeno u saradnji sa studentom.

II. Analiza potreba studenata s invaliditetom i poslodavaca¹⁸

Program stažiranja pruža okvir za operacionalizaciju specifičnih aktivnosti čiji je osnovni cilj razvijanje vještina i kompetencija studenata u skladu sa potrebama tržišta rada. Sadrži opće ciljeve i područja razvoja, koja se različito dostižu u praksi i ovise o kontekstualnim faktorima a odnose se na **generičke ili prenosive vještine**.

Ove kompetencije poslodavci prepoznaju kao veoma važne i potrebne i smatraju ih neizostavnim elementom jačanja zapošljivosti potencijalnih uposlenika. Tako programi stažiranja zapravo imaju ulogu medijacije kao i

¹⁸ Analiza urađena u I fazi Trans2Work projekta.

osnaživanja odnosa između poslodavaca i studenata. Program stažiranja bi trebao biti planiran i realiziran u karijernim centrima, koji su najčešće pozicionirani pri visokoškolskim ustanovama. **Mentor** bi trebao biti osoba odgovorna za upravljanje procesom planiranja i implementacije programa stažiranja.

Planiranje programa stažiranja zahtijeva analizu trenutne situacije i potrebu da se definiraju ciljevi i smjernice za daljnje akcije. U skladu s tim, analiza potreba osigurava da se programi stažiranja uistinu strukturiraju u odnosu na očekivanja i potrebe i poslodavaca i studenata. Stoga je inicijalna faza projekta Trans2Work bila analiza potreba sa ciljem podrške tranziciji studenata s invaliditetom od visokoškolskih ustanova do tržišta rada. Opsežna analiza potreba studenata s invaliditetom i poslodavaca urađena je u tri zemlje u kojima se Projekat implementira (Srbija, Bosna i Hercegovina i Crna Gora). Analize ne pokazuju značajnu razliku među uzorcima triju zemalja te se stoga rezultati analize mogu smatrati zajedničkim zaključkom koji će činiti bazu za planiranje programa stažiranja.

Analiza potreba pokazuje da studenti općenito smatraju da studij doprinosi razvoju vještina potrebnih za tržište rada. Ipak, smatraju da je priprema manjkava te da je potrebna dodatna obuka koja će osposobiti za ulazak na tržište rada. Studenti s invaliditetom nisu informirani o trenutno dostupnim pravnim olakšicama niti pravima koja se odnose na pokrivanje troškova za eventualnu tehničku i tehnološku podršku potrebnu za prilagođavanje radnog mjesta njihovim potrebama.

Kao najznačajniju tvrdnju u smislu očekivanja od poslodavaca, studenti s invaliditetom naglašavaju osiguranje pristupa zgradama i sobama kao i obezbjeđivanje nove ili adaptacija postojeće opreme. Zapravo, rezultati istraživanja indiciraju da studenti s invaliditetom očekuju osnovne uvjete za rad koji će odgovoriti na njihove potrebe u odnosu na specifičnu teškoću. Studenti iskazuju spremnost za jednaku participaciju u radnim zadacima što ukazuje na njihovo samopouzdanje.

S obzirom da su rezultati na česticama, koje mjere njihova očekivanja od visokoškolskih institucija, veoma visoki, možemo zaključiti da student percipiraju ulogu visokoškolski obrazovnih institucija kao izuzetno važnu u procesu tranzicije ka tržištu rada.

Analizom potreba smo također dobili informacije o strahu kojeg poslodavci imaju u odnosu na potencijalno zapošljavanje osoba s invaliditetom. Poslodavci uglavnom misle da osobe s invaliditetom ne mogu adekvatno obavljati posao za kojeg apliciraju. Poslodavci izbjegavaju upošljavanje osoba s invaliditetom jer anticipiraju niz teškoća sa kojima se te osobe mogu suočavati i u skladu s tim smanjiti produktivnost. Poslodavci se također boje da bi se osobe s invaliditetom teško uklopile u radno okruženje te da ne bi bile prihvaćene od ostatka kolektiva. Program stažiranja u svjetlu ovih nalaza ima dvostruki značaj. S jedne strane omogućava jačanje ličnosti i kompetencija studenata s invaliditetom, dok sa druge strane vodi uklanjanju predrasuda

poslodavaca o mogućnostima osoba s invaliditetom da budu produktivni članovi radne organizacije i zajednice općenito.

III. Program stažiranja

Glavni cilj stažiranja općenito je priprema studenata za izazove sa kojima će se suočiti prilikom ulaska na tržište rada. Kontekst radnog okruženja se znatno razlikuje od studiranja i zahtijeva poseban set generičkih vještina koje se sam djelimično mogul naučiti u visokoškolskim institucijama. Kako je položaj studenata s invaliditetom dodatno osjetljiv, njihova adekvatna priprema je čak i važnija. Program stažiranja bi trebali realizirati mentori unutar centra za karijerno savjetovanje. U tabeli dole su predstavljena područja razvoja u skladu s općim ciljevima programa.¹⁹

Moduli	Vještine	Ciljevi
Samo-determinacija	Neovisnost/Autonomno ponašanje	Neovisno djelovanje u svakodnevnom životu Donošenje odluka i rješavanje problema neovisno o vanjskom uticaju ili interferenciji
	Samoregulacija	Donošenje odluka o načinima djelovanje, djelovanje, evaluiranje željenih ishoda akcije i izmjene plana (samonadzor, samoevaluacija, samonaredba, samoosnaživanje)
	Samorealizacija	Poznavanje vlastitih snaga i ograničenja i djelovanje u skladu s tim
	Psihološko okruženje	Dostizanje percipirane ili stvarne životne kontrole Dostizanje željenih ishoda kao što je socijalna inkluzija i uključenost u zajednicu Dostizanje lične efikasnosti

¹⁹ Detaljan opis kompetencija dostupan je u Tranzicijskom kurikulumu (DEV 3.3.b.).

Samozastupanje	Samosvjesnost	Biti svjestan: <ul style="list-style-type: none">○ interesa, snaga i preferencija○ Ciljeva i snova○ Potreba za podrškom○ Smještajnih potreba○ Specifičnosti invaliditeta○ Odgovornosti
	Poznavanje prava	Poznavanje <ul style="list-style-type: none">○ Prava zajednice○ Prava o uslugama○ Potrošačkih prava○ Obrazovnih prava○ Koraka da se zastupaju promjene○ Znanje o resursima
	Komuniciranje	Biti u mogućnosti <ul style="list-style-type: none">○ Djelovati asertivno○ Pregovarati○ Razumjeti i koristiti jezik tijela○ Koristiti asistivnu tehnologiju○ Slušati○ Kompromizirati
	Vođenje	Poznavati <ul style="list-style-type: none">○ Prava grupe○ Zagovarati umjesto drugih○ poznavati resurse zagovaranja○ Organizacijsku participaciju
Zapošljavanje	Lične informacije	Kreiranje baze podataka ličnih informacija Upotreba ličnih informacija kako bi se ispunile forme i aplikacije (pisanje CV-a)

	Poslovni upitnik/procjena/karijera	Ispunjavanje poslovnih upitnika/procjena kako bi se (a) Odredili poslovni interes i karijerna područja ili (b) Determinirala zapošljivost, snage i slabosti (c) Determinale poslovne uloge i odgovornosti, obuke, plate, dostupnost i izgled karijere
	Ponašanje na radnom mjestu	Demonstriranje ponašanje adekvatnog za posao (pravovremeno izvještavanje, zahtijevanje usluga, izostanci itd.)
	lista poslova	Izbor posla sa liste poslova i detriminiranje odgovornosti, lokacije, sati, plate, organiziranje vremena
	Vještine traženja posla	Izlistati ključne korake za apliciranje za posao izlistati, planirati and primijeniti različite metode traženja posla
	Prijava na posao	Odgovaranje na sva pitanja u aplikaciji za posao Čitanje i popunjavanje svih relevantnih formi
	Vještine za intervju	Demonstriranje esencijalnih koraka za uspješan intervju
	Radna Erika	Razvijanje ličnog koncepta dobre radne etike propitivanjem kvaliteta, stavova i ponašanja uspješnih uposlenika
	Stručna rehabilitacija	Poznavanje referentnog procesa stručne rehabilitacije za evaluaciju i moguće usluge

Samoodređenje podrazumijeva podršku našim prirodnim ili unutarnjim tendencijama da se ponašamo na koristan i zdrav način. Samoodređenje je važno za sve ljude uključujući i studente s invaliditetom. Vještine koje vode samoodređenju poput postavljanje ciljeva, rješavanje problema i odlučivanja, pretpostavka su za veću neovisnost, odgovornost i kontrolu (Wehmeyer, 1995). Štaviše, kada studenti s invaliditetom pokažu djelotvornost i odgovornost za planiranje te odlučivanje, percepcija drugih i njihova

očekivanja u odnosu na studente s invaliditetom se mijenjaju. Osobe s invaliditetom naglašavaju da je njihova kontrola nad vlastitim životom veoma važna za samopoštovanje i osjećaj vrijednosti.

Studente je nužno podučavati vještinama koje vode samoodređenju. Obrazovni programi za sve studente trebaju promovirati vještine potrebne za:

- postavljanje ličnih ciljeva,
- rješavanje problema koji se javljaju kao prepreka u postizanju tih ciljeva,
- adekvatan izbor temeljen na ličnim preferencijama i interesima,
- učestvovanje u odlučivanju koje utiče na kvalitetu njihovog života,
- zastupanje,
- kreiranje plana za postizanje ciljeva,
- samoupravljanje za potrebe svakodnevnog djelovanja.

Samozastupanje je oblik zastupanja koji se dešava kada ljudi govore i djeluju kako bi poboljšali vlastitu kvalitetu života, postigli lične promjene ili korigirali nejednakosti. Samozastupanje je sposobnost artikuliranja nečijih potreba i informiranje o podršci potrebnoj kako bi se navedene potrebe zadovoljile.

Samozastupanje se odnosi na:

- Sposobnost osobe da efektivno komunicira, prenese, pregovara ili zastupa vlastite interese, želje, potrebe i dokaze. Uključuje donošenje odluka i preuzimanje odgovornosti za iste.
- Samospoznaja je prvi korak ka zastupanju prava. Potrebno je poznavati vlastite snage, potrebe i interese prije nego proces zastupanja počne.

Značaj samozastupanja za studente:

- Adolescencija je period u kojem mladi počinju postavljati pitanja autoriteta i općenito pomjerati granice ka autonomiji i samoodređenju (Wehmeyer, 1995).
- Studentima s invaliditetom je važno dati priliku da postave lične ciljeve, naprave izbore i uključe se u proces odlučivanja koji obično za njih obavljaju odrasli (Wehmeyer, 1995).
- Na tercijarnom nivou školovanja od studenata se očekuje da preuzmu odgovornost za (samo)zastupanje te je stoga važno da se osposobljavanje za isto započne već na nižem nivou školovanja (Brown, 1999).
- Vještine samozastupanja je potrebno razvijati prije započinjanja tercijarnog obrazovanja što je obično mnogo šira depersonalizirana postavka (Brown, 1999.)
- Razvijanje vještina samozastupanja doprinosi i razvoju vještina samoodređenja što može jačati lično zadovoljstvo i sreću.
- Svim studentima, sa ili bez invaliditeta, moraju se dati prilike kako bi naučili istraživati, preuzimati rizik, snositi posljedice, postali samomotivirani i preuzeli kontrolu nad svojim životom. Svim studentima su navedene vještine potrebne i korisne te ih je važno direktno podučavati na svim nivoima školovanja.

Zaposlenost je odnos između dvije stranke koji se obično temelji na ugovoru o plaćenom poslu gdje je jedna stranka poslodavac (korporacija, profitna ili neprofitna organizacija i sl.) a druga zaposlenik. Zaposlenici rade za platu, a angažman se plaća prema satnici, obavljenom zadatku ili na godišnjem nivou što ovisi o vrsti posla i sektoru u kojem zaposlenik radi. U nekim oblastima ili sektorima zaposlenici mogu primiti poklon, bonus, opciju za dionicu ili različite beneficije uz platu. To može biti zdravstveno osiguranje, osiguranje od invaliditeta, za kuću ili upotreba sportskih terena. Zaposlenost je obično definirana pravnim regulativama ugovora.

III.1.Moduli obuke

Tema	Samoodređenje
Ciljevi učenja	Razumjeti samoodređenje kao osnovno ljudsko pravo i potrebu za samozastupanjem
Ishodi	<p>Studenti će moći:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Razumjeti značaj samoodređenja i samoevaluacije - Identificirati elemente samoodređenja (samoregulacija, samopouzdanje, samorealizacija, psihološko osnaživanje) u svakodnevnim situacijama - Donositi odluke i rješavati probleme - Razumjeti značaj samoevaluacije u odnosu na vlastiti potencijal (mogućnosti i ograničenja) - demonstrirati/prakticirati samokontrolu u različitim situacijama - Razumjeti pogućnost postizanja željenih ciljeva kao što je socijalna inkluzija - Samoevaluirati vlastite kompetencije za neovisno djelovanje u različitim situacijama
Materijal za učenje (literatura, izvori, ppt)	https://kuscholarworks.ku.edu/bitstream/handle/1808/6197/SD5_A%20Functional%20Model%20of.pdf;sequence=1

Tema	Samozastupanje
Ciljevi učenja	Razumjeti značaj vještina samozastupanja studenata i osnovnih načina njihovog osnaživanja

Ishodi	Studenti će moći: <ul style="list-style-type: none">- Podići svijest o vlastitim interesima, potrebama, snovima, ciljevima;- Odgovorno djelovati- Razumjeti osnovna ljudska prava i mogućnosti/načine njihovog ostvarivanja istih- Razumjeti asertivnost i primijeniti pregovaračke vještine- Demonstrirati/prakticirati vještine verbalne i neverbalne komunikacije te koristiti asisitivnu tehnologiju- Razumjeti vještine vođenja
Materijal za učenje (literatura, izvori, ppt)	https://teachingselfadvocacy.wordpress.com/teaching-self-advocacy-skills/

Tema	Zapošljavanje
Ciljevi učenja	Razumjeti važnost adekvatne pripreme studenata za ulazak na tržište rada Poznavati osnovne kompetencije koje student treba posjedovati po završetku studija kako bi se uspješno uključio u tržište rada
Ishodi	Studenti će moći: <ul style="list-style-type: none">- Poznavati osnovne elemente CVa- Napisati adekvatan CV za poziciju na koju se prijavljuju- Razumjeti lične profesionalne interese i interesovanja- Razumjeti vlastite snage i slabosti u odnosu na potrebe tržišta rada- Pozicionirati sebe na tržištu rada- Demonstrirati profesionalno ponašanje na radnom mjestu- Upoznati i razumjeti trenutne mogućnosti i šanse- Biti spreman za procjenu u procesu regrutiranja
Materijal za učenje (literatura, izvori, ppt)	http://www.neglected-delinquent.org/sites/default/files/docs/transition_curriculum.pdf

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

*School-to-Work Transition for Higher education students with disabilities
in Serbia, Bosnia & Herzegovina and Montenegro*

Ostvarivanje specifičnih ciljeva u odnosu na definirane kompetencije ovisi o karakteristikama studenta (njegove ličnosti, prirode invaliditeta, interesa ili cilja obuke) i radnog okruženja u kojeg student dolazi. Stoga, Program stažiranja, pored generalnog okvira kojeg nudi, podrazumijeva i individualizaciju u skladu sa potrebama studenata s invaliditetom. Proces obuke i razvoj kompetencija se prati i evaluira prema utemeljenim kriterijima kako bi se osigurao uvid u postignute ciljeve. Kako bi se navedeno ostvarilo neophodno je kreirati obrasce za praćenje i evaluaciju studenata koje popunjava mentor i potencijalni poslodavac. Program stažiranja je usklađen sa tranzicijskim kurikulumom, koji također predviđa razvoj i jačanje kompetencija studenata s invaliditetom. Međutim, tranzicijski kurikulum je okvir kojeg koristi akademsko osoblje u procesu pripreme studenata za tržište rada, dok program stažiranja primjenjuju supervizori kroz direktni kontakt i komunikaciju sa poslodavcima. Na ovaj način osigurava se jedinstveno djelovanje svih aktera u procesu tranzicije studenata od visokoškolskih institucija do tržišta rada.

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

*School-to-Work Transition for Higher education students with disabilities
in Serbia, Bosnia & Herzegovina and Montenegro*

IV. Literatura

1. Report DEV 1.1. "Identify and analyse the needs of employers," Project title: School-to-Work Transition for Higher education students with disabilities in Serbia, Bosnia & Herzegovina and Montenegro (Trans2Work), Erasmus+ Programme of the European Union, 2016.
2. Report DEV 1.2. "Identify and analyse the educational needs of students with disabilities," Project title: School-to-Work Transition for Higher education students with disabilities in Serbia, Bosnia & Herzegovina and Montenegro (Trans2Work), Erasmus+ Programme of the European Union, 2016.
3. http://www.neglected-delinquent.org/sites/default/files/docs/transition_curriculum.pdf
4. <https://teachingselfadvocacy.wordpress.com/teaching-self-advocacy-skills/>
5. https://kuscholarworks.ku.edu/bitstream/handle/1808/6197/SD5_A%20Functional%20Model%20of.pdf;sequence=1
6. "Advancing the social dimension of european higher education area in Southeast Europe" <http://www.ush.rs/index.php/en/projekti/istrazivanja/34-regionalni-izvestaj-unapredivanje-socijalne-dimenzije-u-jugoistocnoj-evropi.html>
7. http://www.anthroserbia.org/Content/PDF/Articles/bacevic_usmereno_obrazovanje_u_SFRJ.pdf
8. Convention on the Rights of Persons with Disabilities: <https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities.html>
9. Calvo, J. (2011): Internships between Higher Education and Work: Theoretical considerations and analysis for reflection (<http://www.ocides.org>)
10. Driscoll, J. (2006). A century of internships: A quick history of internships and coops in the business world. Retrieved July 16, 2007, from <http://news.pgtech.org/teq/teqstory.cfm?id=1573>
11. Đurović, Arsen (2004), Modernizacija obrazovanja u Kraljevini Srbiji 1905-1914, strb 734, Beograd, Istorijski institut).
12. <http://www.ehea.info/>
13. <http://www.ehea.info/cid101762/ministerial-conference-bergen-2005.html>
14. http://ec.europa.eu/employment_social/equal_consolidated/
15. <https://www.european-agency.org/sites/default/files/CHARTER-of-LUXEMBOURG-November-1996.pdf>
16. http://ec.europa.eu/youth/policy/youth-strategy_en
17. https://ec.europa.eu/commission/2014-2019/thyssen/announcements/keynote-speech-conference-towards-barrier-free-europe-european-disability-card_en
18. http://www.ibe.unesco.org/National_Reports/Yugoslavia/nr_mf_yu_1975_e.pdf
19. Key issues for the European Higher Education Area – Social Dimension and Mobility. Report from the Bologna Process Working Group on Social Dimension and Data on Mobility of Staff and Students in Participating Countries, p. 10
20. Laursen, F (2006): The Amsterdam Treaty: National Preference Formation, Interstate Bargaining, Outcome and Ratification.
21. <http://www.noois.rs/publikacije/194-polozaj-osoba-sa-invaliditetom-u-republici-srbiji-u-kontekstu-pridruzivanja-evropskoj-uniji>

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

*School-to-Work Transition for Higher education students with disabilities
in Serbia, Bosnia & Herzegovina and Montenegro*

22. "NEETs - Young People not in Employment, Education or Training: Characteristics, Costs and Policy Responses in Europe", European Foundation for Improving Working and Living Conditions-Eurofund, 2012.
23. <http://prijemni.infostud.com/najvaznije-odredbe-bolonjske-deklaracije>
24. Stručne prakse i stručno osposobljavanje u Republici Srbiji: izazovi sprovođenja i moguće perspektive, Beogradska otvorena škola, 2015.
25. Stock, J. A. (2004). Internships: Stepping-stones to employment. *Career World*, 33(2), 22-23. Retrieved July 16, 2007 from EBSCO Online Database Search Premier
26. <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=aph&AN=14522323&site=ehost-live>

Project Coordinator

Project contact person:
Lefkothea Kartasidou, Associate Professor
lefka@uom.edu.gr

Project email
561847.trans2work@gmail.com

Project website
<http://trans2work.eu/>

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

Erasmus+ KA2
Capacity Building in Higher Education

Project duration:
15th October 2015-14th October 2018

The European Commission support for the production of this publication does not constitute an endorsement of the contents which reflects the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.